

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

No endorsement of AgEcon Search or its fundraising activities by the author(s) of the following work or their employer(s) is intended or implied.

GOSPODARKA NARODOWA

7-8
(251-252)
Rok LXXX/XXI
lipiec-sierpień
2012
s. 117-141

Anna BARWIŃSKA-MAŁAJOWICZ*

Polskie migracje zarobkowe na początku XXI wieku – znaczenie sieci migracyjnych

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie zmian w znaczeniu sieci migracyjnych dla współczesnych zagranicznych migracji zarobkowych Polaków. Realizacja celu wymagała odwołania się do najważniejszych teoretycznych koncepcji w zakresie procesów migracyjnych oraz syntetycznej charakterystyki zasobów sieciowych i funkcji sieci, w kontekście ich znaczenia dla *homo oeconomicus* oraz *homo dictyous*. Nie bez znaczenia było ponadto określenie roli zaufania, jako elementu wzmacniającego sieć migracyjną, jak również pokazanie znaczenia migracyjnego kapitału społecznego („pomostowego” i „wiążącego”) oraz sieci (formalnych i nieformalnych) dla rozwoju procesów migracyjnych. Część teoretyczną przedstawiono w oparciu o wykorzystanie literatury przedmiotu. Natomiast podstawą analizy znaczenia i przemian kapitału migracyjnego oraz sieci migracyjnych były wyniki zastanych badań empirycznych, skonfrontowane z wynikami badań własnych, zrealizowanych w 2010 r. wśród polskich i niemieckich studentów i absolwentów uczelni w miastach partnerskich: Rzeszowie i Bielefeld. Wśród konkluzji, na szczególną uwagę zasługują dwa wnioski. Po pierwsze, niełatwym zadaniem jest znalezienie klucza wyjaśniającego proces zmian w zakresie znaczenia i poziomu migracyjnego kapitału społecznego oraz przemian roli sieci migracyjnych w ostatnim czasie. W okresie poakcesyjnym obserwujemy bowiem z jednej strony wzrost znaczenia sieci migracyjnych, z drugiej osłabienie powiązań, przy czym zmiany te w niektórych sytuacjach dotyczą sieci nieformalnych, kiedy indziej sieci formalnych. Ponadto, przeprowadzona analiza dostarcza istotnych przesłanek, które potwierdzają zachodzące w ostatnim czasie ważne przemiany znaczenia sieci dla zjawisk migracyjnych, przy czym problem ten (ze względu na swoją złożoność i interdyscyplinarny charakter) wymaga podjęcia dalszych działań badawczych.

Słowa kluczowe: zagraniczne migracje zarobkowe, migracyjny kapitał społeczny, kapitał wiążący, kapitał pomostowy, sieci migracyjne

Kody JEL: F22, J61

Artykuł wpłynął do druku 14 czerwca 2012 r.

* Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, e-mail: abarmal@gmail.com

Wprowadzenie

Migracje należą do najważniejszych przejawów ludzkiej aktywności, będąc zatem fenomenem *par excellence* ludnościowym, są jednocześnie przedmiotem badań różnych dyscyplin naukowych¹. Niniejsze opracowanie dotyczy zjawiska migracji zagranicznych postrzeganych w kontekście sieci migracyjnych oraz migracyjnego kapitału społecznego, a jego głównym celem jest uchwycenie pewnych zmian w znaczeniu sieci dla współczesnych zagranicznych migracji zarobkowych.

Rozważania zawarte w niniejszym opracowaniu koncentrują się wokół następujących hipotez badawczych:

- kapitał migracyjny zawdzięcza swój użyteczny i dynamiczny charakter aktywnemu wykorzystaniu, czyli ożywieniu powiązań pomiędzy (potencjalnym) migrantem a pozostałymi ogniwami sieci migracyjnej,
- sieci migracyjne, tworząc w przestrzeni migracyjnej swego rodzaju „kanał i wehikuł migracyjny”, służą przez swoje funkcje zarówno *homo oeconomicus* jak i *homo dictyous*,
- polscy emigranci zarobkowi charakteryzują się posiadaniem wyższego poziomu migracyjnego kapitału pomostowego niż wiążącego,
- zaufanie, jako nieodłączny element kapitału społecznego, wzmacnia pozytywnie znaczenie migracyjnych sieci rodzinnych,
- po akcesji Polski do UE wzrosło znaczenie nieformalnych sieci migracyjnych opartych na związkach pokrewieństwa.

Postawione hipotezy badawcze poddano w treści opracowania próbie weryfikacji. W części początkowej przedstawione zostały wybrane aspekty teoretyczne procesów migracyjnych. Następnie po syntetycznej charakterystyce zasobów sieciowych tworzących migracyjny kapitał społeczny, zaprezentowane zostały funkcje sieci w kontekście ich znaczenia dla *homo oeconomicus* oraz *homo dictyous*. W dalszej części podjęto rozważania na temat poziomu migracyjnego kapitału wiążącego i pomostowego posiadanego przez polskich migrantów zarobkowych oraz roli zaufania, jako elementu wzmacniającego sieci. Kolejna część poświęcona została znaczeniu formalnych i nieformalnych sieci migracyjnych, w których uczestniczą polscy migranci zarobkowi. Następnie – jako ilustrację empiryczną w zakresie przynależności młodych, wykształconych osób do rodzinnej sieci migracyjnej – przedstawiono analizę wyników badań własnych, przeprowadzonych wśród studentów i absolwentów publicznych szkół wyższych w dwóch miastach partnerskich w Polsce i Niemczech (Rzeszów i Bielefeld). Całość zamyka syntetyczne podsumowanie prowadzonych rozważań, zakończone nakreśleniem pytań badawczych, mogących posłużyć do dalszego zgłębiania problematyki znaczenia sieci w zagranicznych migracjach zarobkowych w ujęciu interdyscyplinarnym.

¹ Ze względu na złożoność i wieloaspektowość zjawisk migracyjnych interesują się nimi takie nauki jak: ekonomia, socjologia, psychologia, historia, geografia, demografia, prawo czy nauki polityczne.

Migracje w świetle wybranych aspektów teoretycznych

Procesy migracyjne analizowane są w wielu kontekstach i na różnych poziomach. Ze względu na to, że w poszczególnych dyscyplinach badawczych rozpatrywane są różne aspekty procesów migracyjnych i formułowane różne wnioski badawcze, interdyscyplinarny charakter rozważań teoretycznych nad migracjami staje się najbardziej uchwytne w podziale na rozważania makro-, mikro- i mezoanalityczne, który to podział łączy w pewien sposób teorie ekonomiczne, socjologiczne i geograficzne.

Poziom makro, na którym powstały chronologicznie najstarsze ramy teoretyczne, wyjaśniające fenomen migracji, w tym klasyczne „prawa migracji” Ravensteina [1885], teoria Hicksa [1932], teoria obfitości zasobów Heckschera-Ohlina, model zwany *push-pull theory* Lee [1966], obejmuje swoją refleksją teoretyczną związku pomiędzy krajem przyjmującym migrantów i krajem ich pochodzenia. Analiza na tym poziomie koncentruje się na znaczeniu zróżnicowania czynników strukturalnych w obu krajach (takich jak np. formalna dostępność narodowego rynku pracy, podaż i zapotrzebowanie na siłę roboczą, specyfika struktury zawodowej na rynku pracy, struktura płac, poziom bezrobocia), migracje natomiast są postrzegane jako strumień przepływu grup ludności, nie jako zdarzenia jednostkowe. Rozważania prowadzone są przy wykorzystaniu danych statystycznych gromadzonych na szczeblu narodowym lub na poziomie określonych jednostek administracyjnych.

Z kolei w teoriach mikrostrukturalnych – pełniących niejako funkcję komplementarną w stosunku do koncepcji na poziomie makroanalitycznym – w centrum rozważań znajduje się indywidualny system wartości, pragnienia i oczekiwania jednostki, a podjęcie decyzji o emigracji warunkowane jest indywidualną kalkulacją, obejmującą możliwości migracyjne, koszty oraz potencjalne korzyści wynikające z wyjazdu [Mester, 2000]. Na tym poziomie, opisywanym m.in. przez takich badaczy jak Sjasastad [1962], DeJong, Fawcett [1981], Stark [1984, 1991], Stark i Bloom [1985], migracja analizowana jest jako „sposób alokacji i rodzaj inwestycji, która zwiększa produktywność ludzkich zasobów” [Markowski, 2008, s. 63]. W rozważaniach prowadzonych zarówno w makroujęciu, jak i na poziomie mikro naturę człowieka postrzega się jak model kalkulującego *homo oeconomicus* [Łukasiuk, 2007, s. 62-63].

Łącznikiem pomiędzy rozważaniami w perspektywie makro i mikro jest podejście pośrednie (poziom mezo), uwzględniające powiązania społeczne oraz wpływ więzi społecznych (między jednostką a zbiorowością) na decyzje podejmowane przez aktualnych i potencjalnych migrantów. Koncepcje, analizujące procesy migracyjne na poziomie makro i mikro, nie wyjaśniają w pełni mechanizmów migracji międzynarodowych. Dopiero mezo-dopełnienie obu ujęć refleksją naukową nad społecznym wymiarem migracji oraz jej wewnętrzną dynamiką zaczyna stanowić podstawę do „stworzenia holistycznego podejścia teoretycznego do tego zjawiska” [Górny, Kaczmarczyk, 2003, s. 61]. Społeczny wymiar migracji był wprawdzie uwzględniany przez niektóre koncepcje na poziomie mikroanalitycznym (teoria *NELM*/Nowa Ekonomiczna Teoria Migra-

cji²), jednak dopiero rozważania na poziomie mezo, poddające analizie społeczne sieci powiązań migracyjnych, transnarodowe obszary społeczne oraz społeczny kapitał migracyjny, pozwalają na uchwycenie pełniejszego obrazu uwarunkowań i przebiegu procesów migracyjnych [Stobbe, 2004, s. 21-23]. W związku z tym, że najbardziej istotną część składową podejścia mezo stanowią tzw. sieci migracyjne, czyli w ogólnym ujęciu więzi pomiędzy obecnymi, byłymi i potencjalnymi migrantami oraz nieemigrantami w regionach pochodzenia i przeznaczenia³, w dalszej części opracowania zasadnicza uwaga zostanie poświęcona roli sieci migracyjnych i migracyjnego kapitału społecznego w kształtowaniu współczesnych migracji zarobkowych.

Zasoby zakodowane w sieci

Niemożliwe jest pełne zdefiniowanie warunków determinujących podjęcie decyzji o migracji zagranicznej w kategorii prostego zestawienia zysków i strat materialnych potencjalnego migranta, opartego wyłącznie na czynnikach ekonomicznych, wśród których do najważniejszych należą: różnice dochodowe między regionem pochodzenia a regionem przyjmującym oraz różnice w stopie bezrobocia i poziomie życia. Proces, na który składa się ukształtowanie gotowości migracyjnej w sferze deklaratywnej, następnie rzeczywiste podjęcie decyzji o migracji, a w końcu cały przebieg migracji, poddany jest niezaprzeczanemu wpływowi różnego rodzaju wielopłaszczyznowych powiązań, w sieci których funkcjonuje migrująca jednostka. Zasadniczą częścią znaczeniową pojęcia sieci (również migracyjnej) jest jej relacyjny charakter. Analiza sieci społecznych stanowi interesujące narzędzie badawcze, które pozwala obserwować wieloelementowe i wielopłaszczyznowe zjawiska, w tym struktury relacji pomiędzy różnego rodzaju podmiotami. Zasadne staje się zatem podjęcie próby analizy procesów migracyjnych właśnie przez pryzmat roli sieci migracyjnych⁴.

² W opinii twórców *New Economics of Labour Migration (NELM)* migracja jest postrzegana jako złożony proces społeczny, w którym decyzja o podjęciu emigracji traci indywidualny charakter, ponieważ zapada w wyniku wspólnych rozważań i ustaleń zarówno migranta, jak i osób uczestniczących w sytuacji migracyjnej (rodzina). Zmienia się również układ korzyści i kosztów, które również przestają mieć charakter indywidualny, a zaczynają być dzielone przez określoną grupę. Do kluczowych elementów teorii zaliczyć należy: relatywną deprywację oraz istotną rolę rodziny jako jednostki decyzyjnej. Szerzej: [Mester 2000, s. 92-99], [Górny, Kaczmarczyk, 2003, s. 53-60].

³ Elementy sieci mogą tworzyć nie tylko konkretni migranci. Do każdej osoby stanowiącej ogniwo sieci przypisana jest w danym momencie określona rola oraz pozycja społeczna i zawodowa. W związku z tym każda sieć może być postrzegana przez pryzmat określonych konfiguracji pewnych pozycji społecznych i ról, niepowiązanych z konkretnymi jednostkami, którym zostały one przypisane. W niniejszym opracowaniu w odniesieniu do sieci będzie jednak stosowana definicja przyjęta przez Massey, według którego „sieci migracyjne to układy interpersonalnych więzi, które łączą migrantów, byłych migrantów i niemigrantów w regionach pochodzenia i przeznaczenia więzami pokrewieństwa, przyjaźni i wspólnego pochodzenia” [Massey i inni, 1993], za: [Osipowicz, 2002, s. 11].

⁴ Podkreślić należy, że sieci migracyjne są nasycone pewnym dobrem wspólnym, które określa się mianem migracyjnego kapitału społecznego, tzn. kapitału społecznego ograniczonego do sieci

Pojęciem „sieci” posłużył się Bourdieu, w definicji kapitału społecznego, określonego jako suma „zasobów, rzeczywistych lub wirtualnych, które są dostępne dla danej jednostki lub grupy dzięki posiadaniu trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wzajemnej znajomości i uznania” [Bourdieu, Wacquant, 1992, s. 119]. W koncepcji Bourdieu [1986, 1993] kapitał społeczny (który od innych form kapitału różni się swoistą cechą nie-namacalności⁵) określany jest przez indywidualne inwestycje w sieci związków społecznych, będąc jednocześnie zbiorem rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie wnoszą do sieci członkowie grupy, która z kolei może dostarczyć poszczególnym członkom wsparcia w postaci posiadanych zasobów sieciowych oraz „wiarygodności, która daje im dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słowa” [Zarycki, 2/2008].

Odwołanie się w tym miejscu do koncepcji Colemana pozwala na zaakcentowanie znaczenia relacji między ogniwami sieci. Według Colemana kapitał społeczny „pojawia się przez zmiany w relacjach między osobami, które ułatwiają działanie (...) istnieje on w relacjach między osobami” [Coleman 1998, s. 100] oraz występuje w trzech formach:

- obowiązku i oczekiwania,
- kanałów informacyjnych,
- norm społecznych.

W badaniach nad migracjami pojęcie sieci i kapitału społecznego przywoływali m.in. Espinosa, Massey [1999], Fawcett [1989], Gurak i Caces [1992], Faist [1998]. Największy wkład w popularyzację koncepcji sieci w ramach teorii migracyjnych wniosły badania Masseya. Również polscy badawcze podjęli próby łączenia koncepcji sieci społecznych i kapitału społecznego z analizą procesów migracji, a wśród rezultatów tego innowacyjnego podejścia wymienić należy wypracowanie i rozwijanie terminu „migracyjny kapitał społeczny” [Górny, Stola, 2001], [Grzymała-Kazłowska, 2001a, 2001b], [Osipowicz, 2002], [Wieruszewska, 2007].

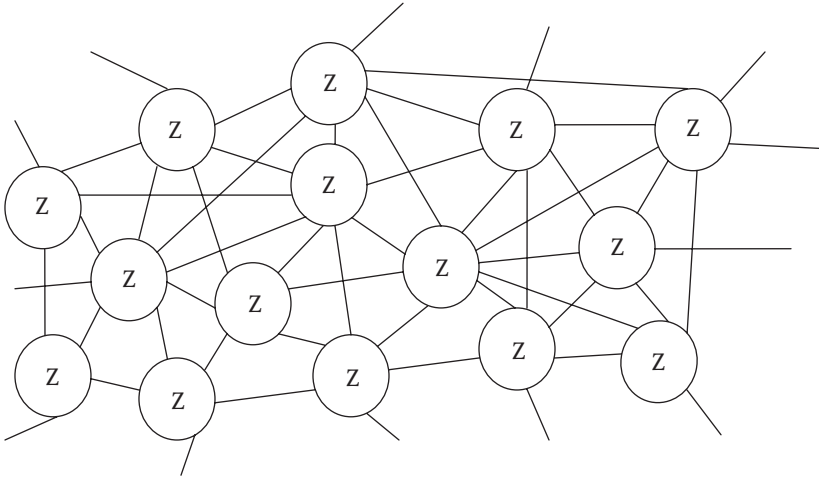
Górny i Stola, odwołując się do teorii takich badaczy jak: Bourdieu [1986], Coleman [1994] Portes i Sensenbrenner [1993], Espinosa i Massey [1999], zdefiniowali migracyjny kapitał społeczny jako „szczególny rodzaj środków pomocnych w osiąganiu celów związanych z migracjami. (...) Społeczny kapitał migracyjny to w gruncie rzeczy sama możliwość korzystania z zasobów innych osób, uprawdopodobniona przez łączące z nimi związki pokrewieństwa lub przyjaźni, dlatego można go też nazwać kapitałem potencjalnym. Zakładamy jego istnienie tam, gdzie migrant (albo potencjalny migrant) ma dostęp do odpowiednich sieci społecznych, czyli wśród jego bliższej lub dalszej rodziny

społecznych tworzonych wśród migrantów (byłych i obecnych) oraz potencjalnych migrantów. W sieciach społecznych (których odmianą są sieci migracyjne) elementy sieci utożsamiane są przeważnie z osobami, grupami społecznymi, organizacjami lub zbiorowościami, połączonymi realizacją pewnego celu, zadania, bądź pewnej potrzeby [Osipowicz, 2002, s. 8].

⁵ Dla innych form kapitału można w sposób mniej lub bardziej konkretny określić ich namacalność, np. kapitał finansowy jest lokowany na kontaktach w instytucjach finansowych, kapitał ludzki w ludzkich umysłach.

czy przyjaciół istnieją osoby, które z racji własnych wcześniejszych migracji lub współczesnego przebywania za granicą posiadają, jak można przypuszczać, wiedzę, doświadczenie lub inne zasoby przydatne w migracji (w tym własny kapitał społeczny)” [Górny, Stola, 2001, s. 166].

Rysunek 1
Fragmenc sieci migracyjnej z zakodowanymi w niej zasobami

Z – zasoby ułatwiające migrację, znajdujące się w posiadaniu pewnych osób; „zakodowane” w sieci.

Źródło: opracowanie własne

Bazując na definicji migracyjnego kapitału społecznego sprecyzowanej przez Górny i Stola, sądzę, że można sformułować tezę, iż kapitał ten w swoim ujęciu statycznym jest niejako „zakodowany” w danej sieci (rysunek 1)⁶. (Potencjalni) migranci są w stanie go „odkodować”. Następuje to wówczas, gdy korzystają z niego, chcąc ułatwić sobie osiągnięcie celów migracyjnych (np. szybsze i łatwiejsze znalezienie za granicą miejsca pracy i mieszkania). Korzystanie z zasobów sieci nie tylko ułatwia migrantom dostęp do rynku pracy w regionie docelowym czy zapewnia przepływ informacji oraz społeczną integrację. Sieci działają również jak „przenośniki” kapitału ekonomicznego, społecznego, kulturowego oraz symbolicznego [Bourdieu, 1983] pomiędzy dwoma regionami. Również Pries [2001, s. 35] potwierdza znaczenie sieci migracyjnych,

⁶ W dalszej części opracowania termin „sieć” oznacza „sieć migracyjną”, „kapitał migracyjny” jest rozumiany jako „migracyjny kapitał społeczny”, zaś pojęcia „sieć” i „network” będą stosowane zamiennie. Wymienne będą również używane terminy „powiązanie”, „więź” i „relacja”, bowiem jeśli uwzględnimy, że pod pojęciem „więzi” rozumiemy powiązania oparte na komplementarności, zaś „relacja” oznacza rodzaj więzi, który ustanawiany jest na płaszczyźnie wymiany [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004, s. 140], to w sieci migracyjnej znajdujemy połączenie obu tych pojęć.

podając następujące argumenty: „W kontekście sieci migracyjnych jednostki i gospodarstwa domowe podejmują swoje decyzje o emigracji, organizowany jest transport osób, informacji, wzorów zachowań i dóbr oraz zachodzi wielostronne wzajemne oddziaływanie społeczno-kulturowych systemów symboli w poszczególnych miejscach (np. mapy mentalne, język, obrzędy świąteczne, etc.)”. Pries [2001, s. 34] zauważa ponadto, że w przypadku migracji to nie odległość ma decydujące znaczenie „(...) lecz ta właściwość sieci migracyjnych, istniejących pomiędzy regionem pochodzenia a regionem docelowym, która jest rozumiana jako społeczne relacje interakcyjne, polegające na zaufaniu i długookresowej przewidywalności”. Właściwość ta może zmieniać się w zależności od stopnia sformalizowania sieci (sieci formalne lub nieformalne), celu jej funkcjonowania (służbowy lub prywatny) i rodzaju powiązań sieciowych (rodzina lub przyjaciele). Bezspornym pozostaje przy tym fakt, że sieci są ukształtowane w wyniku relacji zachodzących pomiędzy osobami pochodzącymi z kraju ojczystego oraz przebywającymi w regionie docelowym.

Pomimo, że kapitał społeczny, którego odmianą jest kapitał migracyjny, łatwiej jest uchwycić poprzez jego wykorzystanie i funkcje niż przez pryzmat tworzących go składników [Trutkowski, Mandes, 2005, s. 57], to jednak zasadne będzie przytoczenie w tym miejscu za Górny i Stola [2001] dwóch najważniejszych komponentów tworzących kapitał migracyjny:

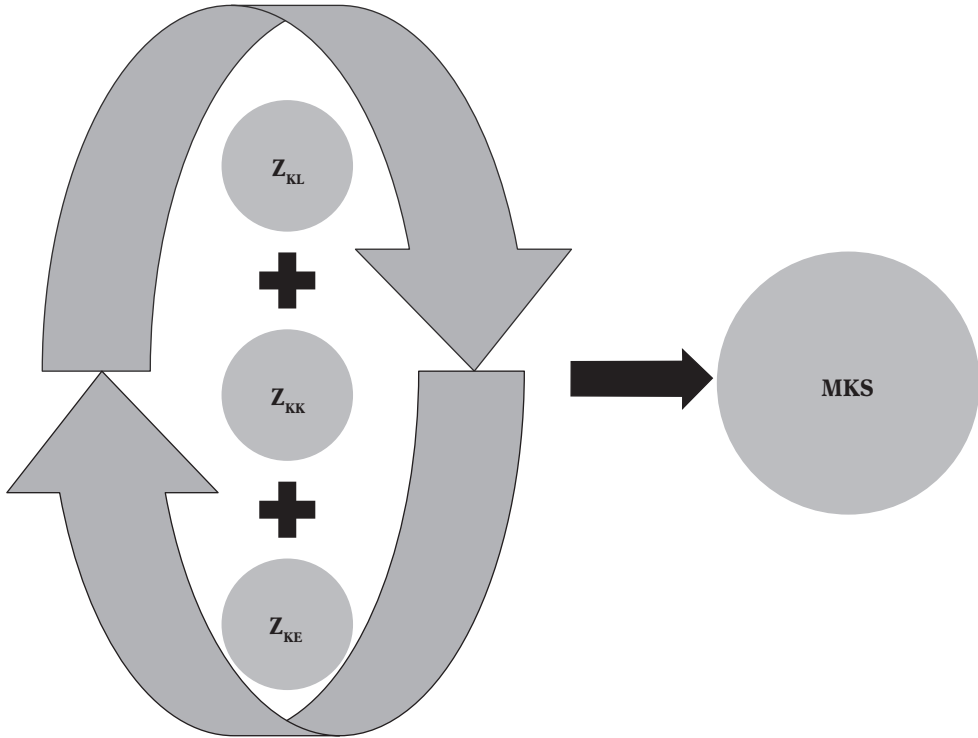
- 1) zasoby ułatwiające migracje, posiadane przez pewne osoby (kapitał kulturowy i ekonomiczny);
- 2) powiązania z osobą lub osobami posiadającymi te zasoby.

W rozważaniach na temat kapitału migracyjnego i sieci migracyjnych wypada przywołać również pojęcie kapitału ludzkiego, który jest często mylony z kapitałem społecznym. W literaturze przedmiotu spotykamy wiele określeń tego pojęcia, przy czym interdyscyplinarne podejście do tematu stwarza dodatkowe problemy definicyjne [Uramek, 2006, s. 13]. Jeżeli jednak na bazie różnych definicji [Moroń, 2009, s. 13-18] przyjmiemy uogólnione stanowisko, że pod pojęciem kapitału ludzkiego rozumiemy zgromadzoną wiedzę, kompetencje i umiejętności pojedynczych ludzi, to możemy w uproszczonej (zatem niestety niekompletnej, ale podjęcie tematu w sposób całościowy wymagałoby przeprowadzenia obszerniejszych rozważań na ten temat) sposób zdefiniować „migracyjny kapitał ludzki” jako wiedzę, umiejętności i doświadczenie migrantów (byłych, obecnych i przyszłych) przydatne w migracji. Pozostałe zasoby potrzebne i wykorzystywane w procesie migracji możemy zaliczyć do tych, które tworzą kapitał kulturowy i ekonomiczny (byłych) migrantów. Zatem podaną powyżej definicję społecznego kapitału migracyjnego możemy rozwinąć w sposób następujący: na migracyjny kapitał społeczny składają się: migracyjny kapitał ludzki, kulturowy i ekonomiczny oraz społeczne sieci migracyjne, a dokładniej możliwość korzystania przez migranta (lub potencjalnego migranta) z zasobów osób znajdujących się w sieci, która (możliwość) jest uwarunkowana przez różnego rodzaju związki, np. pokrewieństwa lub przyjaźni, na drodze wchodzenia w migracyjne relacje społeczne (rysunek 2).

Rysunek 2

Ilustracja graficzna definicji migracyjnego kapitału społecznego

POWIĄZANIA SIECIOWE

POWIĄZANIA SIECIOWE

Z_{KL} – zasoby tworzące migracyjny kapitał ludzki,
 Z_{KK} – zasoby tworzące migracyjny kapitał kulturowy,
 Z_{KE} – zasoby tworzące migracyjny kapitał ekonomiczny,
MKS – migracyjny kapitał społeczny.

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na fakt, że bardzo trudno jest określić wartość kapitału migracyjnego, przyjmuje się, że mierzymy ją poprzez korzyści, jakie migrant osiąga dzięki „odkodowaniu” zasobów znajdujących się w sieci. Udostępnienie zasobów jest z kolei możliwe tylko wtedy, gdy migrant posiada dostęp do sieci migracyjnej i potrafi się w niej „poruszać”. Podążając za refleksją Portes i Sensenbrenner, dotyczącą czterech procesów wytwarzania kapitału społecznego w kontekście migracji [Portes, Sensenbrenner, 1993], [Górny, Kaczmarczyk, 2003], pod pojęciem „poruszać” rozumiem sytuację, w której migrant potrafi „uruchomić” powiązania dostępne w sieci przez:

- skorzystanie z gotowości innych członków grupy do niesienia pomocy,

- rozbudzenie nadziei posiadaczy zasobów ułatwiających migracje na przyszłe korzyści w zamian za obecnie udzieloną pomoc,
- przywołanie zobowiązania do okazania pomocy, wynikającego z solidarności grupowej,
- wyegzekwowanie tzw. kredytu zaufania, czyli praktyczne odniesienie się do opinii grupy, zwłaszcza uwzględnienie możliwości wystąpienia niechęci w przypadku uchylenia się od udzielenia pomocy.

Powyższe rozważania pozwalają na potwierdzenie tezy, że kapitał migracyjny zawdzięcza swój dynamiczny charakter wyłącznie aktywnemu wykorzystaniu, czyli ożywieniu powiązań pomiędzy (potencjalnym) migrantem a pozostałymi ogniwami sieci, w których zakodowane są zasoby ułatwiające migrację.

Funkcje sieci

Główną siłę napędową migracji w ponadnarodowej przestrzeni społecznej tworzą według Faista sieci migracyjne i migracyjny kapitał społeczny. Faist wyodrębnia pięć zasadniczych funkcji kapitału społecznego w kontekście zjawiska migracji⁷ [Faist, 2000, s. 104-111], [Górny, Kaczmarczyk, 2003, s. 68]:

- 1) funkcja selektywna – warunkuje, kto i dokąd migruje, zaś dostęp do sieci migracyjnej staje się swego rodzaju „wejściówką” do przestrzeni migracyjnej;
- 2) funkcja kosztowa – kapitał migracyjny ułatwia dostęp do całej konstelacji zasobów sieciowych w kraju przyjmującym, wpływając równocześnie na zmniejszenie kosztów i niepewności związanych z migracją;
- 3) funkcja adaptacyjna – możliwość korzystania z zasobów w kraju imigracji pozwala na łatwiejszą i szybszą adaptację migrantów w kraju przyjmującym;
- 4) funkcja dyfuzyjna – migracyjny kapitał społeczny zazwyczaj sprzyja rozwojowi migracji oraz wpływa na ewentualne pojawienie się migracji łańcuchowej;
- 5) funkcja pomostowa – kapitał społeczny łączy społeczność wysyłającą i przyjmującą; pełniąc funkcję pomostu łącznościowego pozwala na podtrzymywanie kontaktów i utrzymywanie więzi migrantów pomiędzy sobą oraz krajem pochodzenia.

Społeczne sieci powiązań, stanowiąc istotną siłę sprawczą ruchów migracyjnych, narzucają im swoistą logikę społeczną [Górny, Kaczmarczyk, 2003], opartą na przytoczonej wcześniej koncepcji pochodzenia kapitału społecznego [Portes, Sensenbrenner, 1993]. Networki migracyjne, które szczególnie duże znaczenie mają w początkowym okresie pobytu za granicą [Bukowski, 2007, s. 133], są potocznie określane jako sieci informacji, pomocy i zobowiązań. Ich funkcje są w wielu punktach zbieżne z przytoczonymi powyżej funkcjami przypisywanymi migracyjnemu kapitałowi społecznemu. Według Gurak i Cases

⁷ Możemy zatem przyjąć założenie, że są to równocześnie funkcje migracyjnego kapitału społecznego.

[1992, s. 150-176] oraz Górny i Kaczmarczyk [2003, s. 63-64] sieci spełniają następujące funkcje:

- stworzenie kanału przepływu zasobów ułatwiających migracje, w tym informacji,
- wyznaczanie w gospodarstwie rodzinnym osoby lub osób, które powinny migrować,
- kształtowanie skali i momentu migracji,
- oddziaływanie na kierunki geograficzne migracji poprzez determinowanie wyboru kraju docelowego,
- zmniejszenie kosztów i ryzyka niepowodzenia migracji,
- wpływ na kształtowanie się procesu adaptacji i integracji migrantów w kraju przyjmującym,
- zachowanie związków ze społeczeństwem pochodzenia z równoczesną izolacją od społeczeństwa przyjmującego.

Wspomniani powyżej znawcy przedmiotu zaproponowali wprowadzić podział wszystkich funkcji sieci na dwie kategorie: funkcje adaptacyjne i selekcyjne (kanalizujące), ale ze względu na fakt, że funkcje te nakładają się na siebie, podział ten nie jest wyraźny i jednoznaczny [Osipowicz, 2002, s. 22].

Do funkcji sieci określonych powyżej zasadne będzie moim zdaniem dołączenie kolejnych, uzupełniających (w niektórych przypadkach o zabarwieniu pejoratywnym), mianowicie:

- wytworzenie u nie-emigranta świadomości o istnieniu możliwości wyjazdu do pracy za granicę oraz ułatwienie podjęcia decyzji o emigracji,
- lokata korzystnej inwestycji – migranci znajdujący się już w networku pomagają zaproszonym migrantom, mając nadzieję na odwdzięczenie się nowych migrantów w przyszłości,
- osiąganie bezpośrednich korzyści finansowych (lub zysków innego rodzaju) – w określonych przypadkach, gdy relacja między migrantami ma charakter niesymetrycznej zależności, może wystąpić wykorzystywanie dostępnych powiązań w celu generowania indywidualnego zysku finansowego, tzn. osoby bardziej doświadczone, prowadzące np. swoją firmę w kraju przyjmującym, mogą zatrudniać nowych migrantów [Grzymała-Kazłowska, 2001a, s. 284],
- eksploatacyjne działanie „starych” migrantów w stosunku do „nowych” – wykorzystywanie osób, które przyjechały później przez migrantów mieszkających już przez dłuższy czas w kraju przyjmującym,
- możliwość finansowego (i nie tylko) oszukiwania przez nieznanymi i zarazem nieuczciwych „starych” migrantów,
- przenoszenie kryzysu norm i wartości – w wyniku zamknięcia w sieci funkcjonującej w kraju docelowym, gdzie często pojawia się brak efektywnych sankcji społecznych, może dochodzić do rozpadu tradycyjnych norm i wzorców zachowań (rozpady małżeństw, małżeństwa emigracyjne, oszukiwanie „nowych” migrantów przez „starych”, sieroctwo emigracyjne, itp.),
- przenoszenie informacji wykorzystywanych następnie do działań przestępczych (włamanie, kradzieże).

Podsumowując, sieci migracyjne, służą przez swoje funkcje zarówno *homo oeconomicus* jak i *homo dictyous*⁸ [Christakis, Fowler, 2011, s. 215], ponieważ – z jednej strony – dzięki sieciom jej członkowie mogą zadbać o własny interes i osiągać maksymalne korzyści osobiste przy obniżonych kosztach, zaś z drugiej strony – wypełniając funkcje wspierające – uwalniają motywacje od czysto interesownego podłoża, stwarzają swego rodzaju obowiązek troski o dobro członków należących do sieci. Zaznaczyć jednak należy, że działania nieuczciwych migrantów wypaczają wspierające funkcje sieci, prowadząc do wykorzystywania innych (zazwyczaj nowych) członków networku.

Poziom migracyjny kapitał pomostowy i wiążącego a zaufanie w sieci

Kwestia określenia poziomu migracyjnego kapitału wiążącego i/lub pomostowego posiadanego przez polskich emigrantów, wpisuje się częściowo w nurt tematyki często podejmowanej w najnowszej literaturze przedmiotu, a mianowicie: czy społeczny kapitał w nowoczesnych społeczeństwach ulega stopniowej erozji czy też nie? Autorem jednej z pierwszych refleksji naukowych w tym obszarze jest Putnam, który bazując na koncepcji kapitału społecznego Colemana, wskazał, że kooperacja jest pożądana i opłacalna w wielu obszarach życia społecznego, twierdząc, że: „dobrowolna kooperacja jest łatwiejsza we wspólnocie, która odziedziczyła kapitał społeczny w formie norm wzajemności i sieci społecznego zaangażowania” [Putnam, 1995b, s. 258]. Kapitał społeczny – podobnie jak i inne formy kapitału – jest produktywny, ponieważ umożliwia osiągnięcie pewnych celów, których nie dałoby się osiągnąć, gdyby go zabrakło. Putnam twierdzi jednak, że w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w Stanach Zjednoczonych ma miejsce degradacja kapitału społecznego oraz systemu wspólnie wyznawanych przez społeczeństwo wartości i poglądów [Putnam, 1995a, s. 65-77]. W tym miejscu należy postawić pytanie, czy tezę o postępującym spadku poziomu kapitału społecznego można odnieść również do migracyjnego kapitału społecznego?

Putnam przyjął założenie, że kapitał społeczny oznacza ogół norm, sieci wzajemnego zaufania, lojalności, poziomych sieci zależności w danej grupie społecznej, a jego podstawą są sieci społeczne, które mają swoją wartość [Putnam, 2000], [Herbst, 2007, s. 70-71]. Odnosząc ustalenia Putnama [2000] o podziale kapitału społecznego na pomostowy i wiążący do zjawiska migracji, otrzymujemy dwa rodzaje migracyjnego kapitału społecznego:

- migracyjny kapitał pomostowy, który można porównać do kapitału „zakodowanego” w formalnych sieciach migracyjnych,
- migracyjny kapitał wiążący, odnoszący się do kapitału „zakodowanego” w sieciach nieformalnych, zwłaszcza tych bazujących na więziach rodzinnych.

⁸ *Homo dictyous*: „człowiek sieciowy” (*diktuo*, łac. – „sieć”), oznacza człowieka odwołującego się do źródeł altruizmu i potrzeby karania, pragnień i awersji, powiązanego z innymi i troszczącego się o innych, uwolnionego od szukania wszędzie wyłącznie własnego „interesu”.

Na podstawie analizy danych empirycznych dostępnych w literaturze przedmiotu [Edwards, Foley, Diani, 2001, s. 271-273], [Fomina, 2009] można przyjąć, że kapitał społeczny powinien być postrzegany jako zmienna zależna (a nie jako niezależny byt sam w sobie), która determinowana jest różnymi czynnikami kulturowymi, społecznymi, ekonomicznymi, politycznymi, natomiast migranci w zależności od ich profilu demograficzno-społecznego (na który składają się m.in. wiek, poziom wykształcenia, kwalifikacje zawodowe przydatne na rynku pracy kraju przyjmującego, pochodzenie, płeć, stan rodzinny), cech otoczenia społecznego, celów, preferencji i oczekiwań migranta, rodzaju migracji [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2009], jak również przyjętych kontekstów badawczych mogą charakteryzować się „posiadaniem” kapitału pomostowego i/lub kapitału wiążącego o różnym stopniu nasilenia.

Przykładowo z wyników badań przeprowadzonych wśród Polonii w Wielkiej Brytanii wynika, że „respondenci, czyli Polacy wykształceni i znający język angielski, mają mocny kapitał pomostowy, ale znacznie słabszy kapitał wiążący. Innymi słowy – badani Polacy są otwarci na kontakty z Anglikami, czyli członkami społeczeństwa przyjmującego, natomiast w mniejszym stopniu są zainteresowani budowaniem więzi z innymi Polakami, tworzeniem silnej i solidarnej Polonii. Przewaga kapitału pomostowego nad wiążącym wynika z współdziałania kilku czynników, w tym pewności siebie i pozytywnego wizerunku własnego badanych Polaków; dystansowania się od „innych”, negatywnie postrzeganych Polaków; poczucia dość negatywnego stosunku do „nowych migrantów” ze strony „starej Polonii”; braku negatywnego wewnętrznego spoiwa (poczucia dyskryminacji Polaków jak grupy); bliskości Polski oraz poczucia akceptacji ze strony Anglików” [Fomina, 2009, s. 1].

Również w opinii F. Düvella migranci, którzy charakteryzują się wysokim i specjalistycznym wykształceniem zawodowym, rzadziej korzystają z zasobów sieci rodzinnych, natomiast w większym stopniu zwracają się w stronę sieci formalnych lub utrzymują luźne kontakty ze społeczeństwem kraju przyjmującego [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2009].

Badania Giza-Poleszczuk i współautorów potwierdzają, że „ludzie młodszy, u progu kariery zawodowej, działający w warunkach konkurencji o silną pozycję społeczną, ale również dysponujący większymi zasobami (...) i nie obciążeni bieżącymi kosztami funkcjonowania gospodarstwa domowego (...) są bardziej skłonni przyjmować strategie indywidualistyczne z uwagi na: mniejsze ryzyko tego rodzaju działania; większe możliwości polegania na sobie” [Giza-Poleszczuk, Marody, Rychar, 2000, s. 156]. Podobną refleksję, potwierdzającą malejące znaczenie kapitału wiążącego, sformułowali Grabowska-Lusińska i Okólski: „W migracjach poakcesyjnych, zwłaszcza tych kierujących się na Wyspy Brytyjskie, widoczne jest stosowanie, częściej niż przed akcesją, strategii indywidualistycznych lub quasi-indywidualistycznych, w których dochodzi częściej do mobilizacji pozarodzinnego kapitału społecznego (bliźsi i dalsi znajomi), używanego jako trampolina do prowadzenia zindywidualizowanych działań” [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2009, s. 183].

Z kolei wyniki badań Mioduszeńskiej, wskazujące na wzrost znaczenia rodzinnych sieci migracyjnych w odniesieniu do ogółu migracji z Polski [Mioduszeńska, 2008], wydają się świadczyć o zwiększonym znaczeniu migracyjnego kapitału wiążącego.

Pamiętać należy, że w ślad za różnego rodzaju przeobrażeniami na świecie podążają również zmiany charakteru i typu więzi, tworzących sieci społeczne [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004], w tym również migracyjne networki. Z opinii Kääriäinen i Lehtonen [2006] oraz koncepcji Putnama [2000] na temat kapitału pomostowego i wiążącego, wynika, że najważniejszą formą kapitału społecznego w czasach socjalizmu w Polsce był kapitał wiążący, co przekładało się na dominującą w tym okresie formę migracyjnego kapitału wiążącego, „zakodowanego” w rodzinnych sieciach migracyjnych. Również po rozpadzie bloku komunistycznego za najważniejszy wzorzec sieci społecznych uznano w krajach postsocjalistycznych sieci składające się z członków rodziny i przyjaciół⁹ [Kääriäinen, Lehtonen, 2006], [Growiec, 2009]. Zatem przyjęta (za: [Kääriäinen, Lehtonen, 2006], [Alesina, Giuliano, 2007] dalsza dominacja w Polsce społecznego kapitału wiążącego nasuwa w konfrontacji z wynikami badań Fominy refleksję, czy nadal znajduje to swoje przełożenie na przestrzeń migracyjną? A jeśli tak, to dlaczego? W czasach socjalistycznej gospodarki niedoboru, nacechowanych niepewnością i niepokojem, powszechna stała się tendencja zwrócenia się ku rodzinie, jako swego rodzaju ostoi i bezpieczeństwa. Czy taki stan rzeczy trwa również obecnie? Poszukując odpowiedzi na to pytanie, należałoby poddać badaniom m.in. zależności pomiędzy więziami społecznymi a zaufaniem. Według Growiec więzi społeczne są silnie związane z zaufaniem i nawzajem się wzmacniają. „Na zjawisko tworzenia się określonego rodzaju sieci społecznych nakłada się zjawisko zaufania społecznego” [Growiec, 2009, s. 6]. Przyjmując za wspomnianymi już znawcami przedmiotu takimi jak: Putnam, Fukuyama czy Sztompka [Sztompka, 2007], że nieodłącznym elementem kapitału społecznego jest zaufanie (a dokładniej przekonanie, bazujące na zasadzie uogólnionej wzajemności, według której czynimy coś dla kogoś i nie oczekujemy w zamian niczego, ale jednocześnie ufamy, że ktoś za jakiś czas odwzajemni naszą przysługę), zasadne jest również przyjęcie zaufania za nieodzowny element kapitału migracyjnego.

Analiza wyników badań CBOS z lat 2002–2008 pokazuje, że „stosunki między ludźmi, których łączy pokrewieństwo lub więzi środowiskowe, niemal powszechnie opierają się na zaufaniu. Polacy ufają przede wszystkim najbliższej rodzinie (99%) i dalszym krewnym (90%)” [*Zaufanie społeczne...*, 2008, s. 2]. Takie wyniki badań mogłyby wskazywać na to, że na początku XXI wieku w dalszym ciągu najważniejszą formą kapitału społecznego wydaje się być kapitał wiążący. Czy zatem za najważniejszą formę kapitału migracyjnego można przyjąć również kapitał wiążący, zaś za dominującą formę sieci migracyjnych networki nieformalne, oparte na więzach krwi i związkach przyjacielskich?

⁹ W Polsce występują silne więzi rodzinne, które – obok więzi rodzinnych w krajach śródziemnomorskich – należą do najsilniejszych na świecie [Alesina, Giuliano, 2007].

Wspomniane badania CBOS wykazują jednocześnie, że w latach 2006-2008 zmalała w Polsce liczba badanych deklarujących nieufność do nieznanymi i większości ludzi (w 2006 r. 54% respondentów nie miało zaufania do nieznanymi, z którymi się spotykali w różnych sytuacjach, natomiast w 2008 r. odsetek ten spadł do 45%) [*Zaufanie społeczne...*, 2008, s. 2]. Można zatem przypuszczać, że rośnie rola społecznego kapitału pomostowego. Czy przekłada się to również na wzmocnienie migracyjnego kapitału pomostowego oraz wzrost znaczenia sieci migracyjnych bazujących na więzach pozarodzinnych (formalnych)? Znalezienie odpowiedzi na oba postawione powyżej pytania wymaga bez wątpienia przeprowadzenia pogłębionych badań w tym zakresie.

Jednak już na podstawie przytoczonych powyżej wyników badań oraz w nawiązaniu do teorii Fukuyamy [1997] dochodzimy do wniosku, że to właśnie związki oparte na więzach rodzinnych cechują się stosunkowo wysokim kredytem zaufania „powodującym, że członkowie jednej rodziny łatwiej decydują się na działania kooperacyjne, gdy trzeba ponosić pewne wyrzeczenia i zrezygnować z natychmiastowych zysków” [Grzymała-Kazłowska, 2001b, s. 52]. Z cytowanych już wyżej badań Grzymały-Kazłowskiej wynika, że chociaż najważniejszym celem dla nielegalnych polskich pracowników w Brukseli było maksymalizowanie indywidualnego zysku, to jednak wchodzili w relacje pomocy innym członkom rodziny, ponieważ dzięki temu „akumulowali kapitał społeczny, który mogli wykorzystywać do uzyskiwania pracy, a więc wytwarzania i gromadzenia dóbr materialnych i pieniędzy. Wielkość posiadanego przez migrantów kapitału społecznego zależała od wielkości sieci powiązań, które mogli efektywnie używać, a więc od ilości gotowych do pomocy i współpracy migrantów, oraz od wielkości kapitału posiadanego przez te osoby [Bourdieu, 1986]. Im bliższymi osobami otaczał się migrant, a więc bardziej zaufanymi i niezawodnymi, tym większe przynosiło mu to korzyści natury emocjonalnej, praktycznej i materialnej. Ściągnięta z kraju rodzina czy przyjaciele po pewnym czasie zwykle usamodzielniali się i stawali się partnerami gotowymi do współpracy z migrantem, który nakłonił ich do wyjazdu. Migranci wymieniali się między sobą informacjami na temat skutecznego funkcjonowania w Belgii, służyli sobie nawzajem pomocą oraz wsparciem finansowym. (...) Migranci należący do jednej grupy rodzinnej czy przyjacielskiej pomagali sobie nawzajem znaleźć nowe zajęcie wykorzystując do tego własne indywidualne zasoby i kontakty personalne. Starali się o to, by członkowie własnej grupy, mieli zawsze pracę, gdyż w przeciwnym razie czuliby obowiązek i presję społeczną, by pomóc migrantowi bez pracy w inny sposób, na przykład finansowo” [Grzymała-Kazłowska, 2001b, s. 52].

Według Kubiaka [2008, s. 14] migranci, po podjęciu stałej pracy w kraju przyjmującym, stanowią swego rodzaju „magnes zaufania”, przyciągający członków rodziny i bliskich znajomych, gwarantujący udzielenie pomocy w uzyskiwaniu pracy i znalezieniu mieszkania. Można zatem dojść do wniosku, że nie zmniejsza się znaczenie migracyjnego kapitału wiążącego, którego cechą charakterystyczną jest właśnie wysoki stopień wzajemnego zaufania członków sieci, choć – jak już wcześniej wspomniano – w zależności od wielu czynników,

w tym również kierunków geograficznych emigracji i rodzaju sieci współtworzonej przez potencjalnego migranta, możemy mówić o większym lub mniejszym poziomie migracyjnego kapitału wiążącego czy pomostowego.

Powiązania rodzinne a sieci formalne

Cechą charakterystyczną współczesnej epoki jest coraz większa autonomizacja i narastające tendencje wolnościowe, które obserwuje się zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym (indywidualnym i rodzinnym). Coraz bardziej widoczne staje się równocześnie słabnięcie więzi, wypływających z poszerzonej rodziny, bowiem zostaje ona coraz częściej ograniczana do rodziny małej, dwupokoleniowej. W opinii Fukuyamy „kultura wybujałego indywidualizmu, który w laboratorium i na rynku prowadzi do innowacji i powoduje wzrost gospodarczy, przenikała do sfery norm społecznych, gdzie poważnie naruszyła praktycznie wszelkie formy autorytetu i władzy, osłabiła więzi rodzinne (...)”. Zauważalna staje się również miniaturyzacja społeczno-moralna, której „przyczyną sprawczą jest upowszechnienie się wiary w relatywizm moralny – przekonanie, że żaden zestaw wartości czy norm nie może i nie powinien stać się dominujący” [Fukuyama, 2000, s. 254]. Indywidualizacja i relatywizm, stanowiące również według Tönnies niezaprzeczalne cechy współczesnych czasów, powodują swego rodzaju alienację jednostki w życiu społecznym, czego rezultatem staje się osłabienie więzi społecznych [Milczarski, [http](#)]. Zjawiska indywidualizmu, egoizmu, czy tzw. „mentalności rozpychania się łokciami” prowadzą do osłabiania tradycyjnych więzi międzyludzkich, i to poczynając od poziomu rodziny [Böhlke, [http](#)].

W pewnej sprzeczności z zarysowanymi powyżej tendencjami wydają się pozostawać wnioski, do których doszła Grzymała-Kazłowska w zakresie więzi utrzymujących się w sieciach migracyjnych. Z wyników badań przeprowadzonych przez nią wśród polskich emigrantów w Belgii przed przystąpieniem Polski do Unii wynika, że „sieci rodzinne zdawały się odgrywać ważniejszą rolę w migracji niż związki oparte na przyjaźni czy sąsiedztwie. Brak szerszego zaufania społecznego w rozumieniu Fukuyamy [1997] oraz tradycjonalizm polegający na przykładaniu dużej wagi do instytucji rodziny zaowocował szybkim rozwojem rodzinnych sieci migranckich i podejmowaniem kooperacji prawie wyłącznie w oparciu o pokrewieństwo w małych grupach rodzinnych” [Grzymała-Kazłowska, 2001b, s. 51]. Potwierdza to opinia jednego z polskich migrantów w Belgii: „To znaczy kiedyś, jak była praca, to jeden drugiemu dawał. (...) A teraz jak ktoś ma pracę, to ściąga z Polski syna, zięcia, szwagra czy brata i koniec” [Grzymała-Kazłowska, 2001a, s. 282]. Z powyższej wypowiedzi wynika wniosek, że w sytuacji nasycenia rynku pracy przez imigrantów więzi rodzinne wysunęły się na pierwsze miejsce, przed poczucie jedności etnicznej. „Rodzinne zobowiązania bardziej obligowały migrantów do pomocy w wyjeździe niż przyjacielskie czy sąsiedzkie relacje. Tym bardziej, że w przeciwnym razie migrant byłby zobligowany do pomocy materialnej rodzinie pozostającej

w Polsce. Takie rozwiązanie nie tylko wiązałoby się z większymi kosztami, ale i nie przynosiłoby migrantom zysków. „Ściągnięcie” bliskich za granicę i umożliwienie im pracy w Belgii, choć też pociągało za sobą pewne koszty, było również swojego rodzaju inwestycją przynoszącą później zapraszającym korzyści” [Grzymała-Kazłowska, 2001b, s. 52].

W opinii Mioduszewskiej „hipoteza o malejącej roli sieci społecznych i związanego z nimi kapitału społecznego [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2008], [Okólski, Mioduszewska, 2007] być może nie jest wcale prawdziwa” [Mioduszewska, 2008, s. 57]. Duże znaczenie rodzinnej sieci migracyjnej w odniesieniu do ogółu migracji z Polski można obserwować również po przystąpieniu Polski do Unii, z równoczesnym stosunkowo mniejszym znaczeniem sieci, opartych na związkach innych niż pokrewieństwo, co znalazło swe potwierdzenie w wynikach badań dotyczących selektywności migracji ze względu na województwo zamieszkania [Mioduszewska, 2008, s. 57-58, 61].

Za utrzymującym się istotnym znaczeniem migracyjnych sieci rodzinnych przemawia ponadto zaspokajanie przez ten typ sieci niezwykle istotnej w przestrzeni migracyjnej potrzeby wsparcia emocjonalnego. Schäfer [White, Ryan, 2008, s. 1470], wyróżnia trzy rodzaje wsparcia dostarczanego migrantowi w ramach sieci, mianowicie: wsparcie emocjonalne, wsparcie informacyjne, instrumentalne. Wsparcia informacyjnego (dostarczanie informacji w zakresie codziennych spraw), oraz instrumentalnego (pomoc praktyczna, kontakty towarzyskie) udzielić mogą migrantowi (lub potencjalnemu migrantowi) w równym stopniu zarówno sieci nieformalne, jak i formalne. Natomiast wsparcia emocjonalnego (polegającego m.in. na zaufaniu i zrozumieniu, pomocy w zmniejszaniu tęsknoty i samotności) w zdecydowanie większym stopniu niż sieci formalne, są w stanie udzielić krewni i przyjaciele połączeni z migrantem siecią nieformalną [McFarlane i in. [w:] Diwald, 1991, s. 104]. Waga wsparcia emocjonalnego udzielanego przez członków sieci rodzinnej jest bardzo duża, bowiem ma często istotny wpływ na powodzenie działań migracyjnych jednostki.

W dyskusji na temat znaczenia i przemian kapitału migracyjnego oraz sieci migracyjnych nie można pominąć stosunkowo nowego zjawiska, jakim są zinstytucjonalizowane sieci migracyjne, które wspierają migrację zarobkową. Zaliczyć do nich należy m.in. regionalne urzędy pracy i europejskie portale mobilności zawodowej, jak np. „EURES” [www.eures.praca.gov.pl], sieci organizowane przez instytucje przykościelne lub pracodawców, rządowe programy skierowane do członków rodzin imigrantów pozostałych w kraju pochodzenia, a ukierunkowane na łączenie rodzin [Danilewicz, Dziekońska, 2009, s. 109].

W odróżnieniu od nieformalnych międzyosobowych sieci migracyjnych, „EURES” oferuje pracownikom i pracodawcom możliwość nawiązania kontaktu jeszcze przed wyjazdem pracownika z kraju. Dostęp do nieformalnych sieci migracyjnych, funkcjonujących w ubiegłych dekadach, traci tym samym w pewnym stopniu na znaczeniu, a staranie się o pracę za granicą stało się dostępne dla wszystkich zainteresowanych [Kaczmarczyk, 2007]. Potencjalny emigrant otrzymuje możliwość znalezienia zatrudnienia za granicą jeszcze przed opuszczeniem swojego ojczystego regionu. Oprócz tego uzyskuje informacje

o warunkach życia i pracy w regionie docelowym oraz może skorzystać z doradztwa personalnego w celu lepszego przygotowania do przyszłego wyjazdu.

Zasygnalizowane powyżej procesy pokazują, że przez dziesiątki lat tylko mieszkańcy określonych regionów w Polsce mogli korzystać z ułatwień w zakresie emigracji zarobkowej. Chodzi tutaj o regiony, z których pochodziła największa liczba migrantów tworzących sieci migracyjne o charakterze nieformalnym. Przykładowo w oparciu o funkcjonowanie starych sieci migracyjnych profity z ułatwionego dostępu do niemieckiego rynku pracy odnosiły w przeszłości takie regiony jak Śląsk, Opolskie, Pomorze i Podlasie [Kaczmarczyk, 2008], także w przypadku niekorzystnych ogólnych uwarunkowań politycznych i gospodarczych. Natomiast inne regiony Polski (w tym przede wszystkim regiony południowo-wschodnie), które nie posiadały dostępu do niemieckiego rynku pracy, uwarunkowanego tradycją i bazującego na rozwiniętych nieformalnych sieciach migracyjnych, preferowały w związku z tym wyjazdy zarobkowe poza Europę, np. do USA, gdzie z kolei funkcjonowała dobrze rozbudowana sieć rodzinna, tworzona przez migrantów wywodzących się z Polski południowej i południowo-wschodniej.

Wraz z przystąpieniem Polski do UE w 2004 r. i towarzyszącym mu częściowym, a od 2011 r. całkowitym otwarciem zachodnich rynków pracy, okcydentalizacją Polski [Jończy, 2007], wzrostem znaczenia „Social Networks” (Facebook) oraz postępującym procesem globalizacji zaznaczają się nowe polskie wzorce migracyjne, które jeszcze często osadzone są mocno w migracyjnym kapitale wiążącym i sieciach rodzinnych, ale równocześnie coraz bardziej na znaczeniu zyskują sieci formalne, jak np. EURES czy oficjalne sieci migracyjne tworzone przez pracodawców.

Poakcesyjni polscy migranci coraz częściej korzystają również z sieci koleżeńskich. Wynika to m.in. z faktu, że w strumieniach emigracyjnych z Polski do krajów UE zwiększył się po 1 maja 2004 r. udział ludzi młodych, stosunkowo wysoko wykształconych. Coraz częściej spotykana jest wśród migrantów postawa samodzielności, która polega na tym, że migrant, który w procesie współczesnych migracji jest nierzadko osobą wykwalifikowaną, zna język angielski (uważany obecnie za język uniwersalny w komunikacji międzynarodowej), oferuje usługi na wysokim poziomie, samodzielnie poznaje i „oswaja” warunki życia i pracy w nowej zagranicznej społeczności, opiera się w coraz większym stopniu na związkach zawodowo-towarzyskich niż na rodzinnych. Ponadto migranci częściej niż dotychczas poszukują zatrudnienia przy pomocy Internetu, agencji pośrednictwa pracy [Danilewicz, Dziekońska, 2009, s. 109]. Pojawiające się w opracowaniach badaczy [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2008, s. 79] twierdzenie o malejącej roli sieci społecznych po wejściu Polski do Unii jest uzasadniane wprowadzeniem swobodnego przepływu osób na obszarze UE oraz towarzyszącego mu stosunkowo dużego popytu na rynkach pracy krajów przyjmujących [Kaczmarczyk, Okólski, 2008]. Jednak dzieje się tak głównie w odniesieniu do nowych krajów emigracji, jak np. Wielka Brytania, natomiast w przypadku starych krajów migracyjnych tradycyjne sieci rodzinne odgrywają nadal bardzo ważną rolę [Grabowska-Lusińska, Okólski, 2009].

Reasumując, w praktyce migracyjnej obserwujemy nakładanie się na siebie oraz wzajemne przenikanie sieci nieformalnych i formalnych. Wskazują na to zarówno przytoczone powyżej wyniki badań, jak i refleksje badawcze Wieruszewskiej [2007, s. 230-232], zatem niemożliwe wydaje się całkowite potwierdzenie, bądź obalenie hipotezy głoszącej, że po akcesji wzrosło znaczenie nieformalnych sieci migracyjnych. Wyniki niektórych badań potwierdzają powyższą tezę, zaś rezultaty innych ją obalają. Trudno zatem znaleźć wspólny klucz do procesów przemian znaczenia rodzaju sieci w rzeczywistości poakcesyjnej. W niektórych przypadkach badawczych akcesja Polski do Unii wzmocniła istniejące nieformalne sieci migracyjne, w innych mocno je osłabiła, dając pierwszeństwo sieciom formalnym. Ta ambiwalentność ocen w odniesieniu do większego lub mniejszego znaczenia sieci rodzinnych jest zależna również od regionu, z którego pochodzą migranci [Wieruszewska, 2007], [Mioduszevska, 2008] oraz regionu/kraju przyjmującego imigrantów. Wyłaniający się z badań stan rzeczy stwarza zatem interesujący obszar do prowadzenia dalszych działań badawczych.

Wybrane wyniki badań własnych

Przywołując ponownie wyniki badań Mioduszevskiej¹⁰ [2008, s. 49] widzimy, że do czynników zwiększających prawdopodobieństwo migracji zaliczyć można liczbę członków gospodarstwa domowego przebywających za granicą¹¹. W związku z tym, że w najnowszej migracji coraz większy udział mają osoby młode i wysoko wykształcone, na koniec przedstawione zostaną wybrane wyniki badań własnych.

Badania miały charakter ilościowy i zostały przeprowadzone wśród studentów ostatnich semestrów oraz absolwentów polskich i niemieckich państwowych szkół wyższych, zlokalizowanych w stolicy Podkarpacia oraz największym mieście regionu Ostwestfalen-Lippe (równocześnie mieście partnerskim Rzeszowa): Bielefeld. Przedmiotem badań były zagadnienia odnoszące się do uwarunkowań startu zawodowego absolwentów szkół wyższych w badanych regionach. Badaniom poddano również postawy młodych, wysoko wykształconych osób względem migracji zarobkowej. Jednym z celów badań było ustalenie charakteru powiązań migracyjnych oraz rodzaju sieci, do której należały osoby badane, jak również porównanie typów powiązań migracyjnych charakterystycznych dla respondentów z Rzeszowa i Bielefeld. Dodatkowo przeprowadzono analizę zależności pomiędzy przynależnością respondenta do rodzinnej sieci migracyjnej

¹⁰ Podejście reprezentowane przez Mioduszevską jest zbieżne ze stanowiskiem prezentowanym przez takich badaczy jak Górny i Stola w pozycji pt. *Ludzie na huśtawce*, wzorowanym na koncepcji Massey'a i Espinosa [1999].

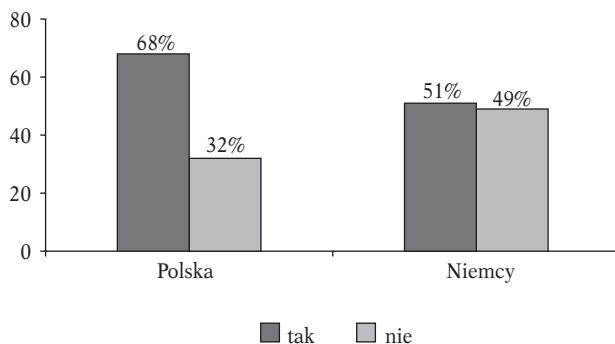
¹¹ Czynniki ten okazał się jednak niezbyt istotny w okresie przedakcesyjnym, a zwiększył swoje znaczenie po przystąpieniu Polski do Unii, co z drugiej strony może nieco zaskakiwać, wzięwszy pod uwagę fakt, że to właśnie w okresie przedakcesyjnym tradycyjne sieci migracyjne mocno wpływały na decyzje migracyjne Polaków.

a wybranymi cechami, na podstawie których został utworzony profil demograficzno-społeczny respondentów. Liczba respondentów objętych badaniem w Rzeszowie wynosiła 402 osoby, podobnie wyglądała liczebność próby badawczej w Bielefeld (439 respondentów). Wiek respondentów kształtował się zasadniczo w przedziale od 24 do 26/27 lat. Badania zrealizowano w roku 2010. Doboru próby dokonano w sposób losowo-warstwowy. Przed badaniami właściwymi przeprowadzone zostały badania pilotażowe, które pomogły w skonstruowaniu ostatecznej wersji ankiety skierowanej do respondentów. Badania przeprowadzono metodą sondażu za pomocą techniki sondażu z zastosowaniem ankiety anonimowej. Jako narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz ankietowy, który został przygotowany na podstawie analizy literatury przedmiotu. Pytania miały charakter zamknięty, półotwarty, otwarty. W ankiecie zamieszczono m.in. pytania tabelaryczne, rozstrzygające oraz pytania dopełnienia, przy czym do zdiagnozowania przynależności respondentów do rodzinnej sieci migracyjnej zastosowano pytania rozstrzygające.

Z rozkładu uzyskanych odpowiedzi wynika, że na pytanie dotyczące posiadania krewnych przebywających za granicą w charakterze emigrantów zarobkowych ponad 2/3 respondentów w Rzeszowie udzieliło odpowiedzi twierdzącej. Natomiast badani w Bielefeld podzielili się prawie w połowie na osoby potencjalnie należące do sieci migracyjnej opartej na więziach rodzinnych (51%) oraz osoby nie posiadające krewnych pracujących zarobkowo za granicą (49%) (rysunek 3).

Rysunek 3

Czy ktoś z Pańskiej rodziny jest (lub był) za granicą jako emigrant zarobkowy?

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych: Rzeszów/Bielefeld

Rozkład odpowiedzi otrzymanych w Bielefeld może nieco dziwić, biorąc pod uwagę fakt, że społeczeństwo niemieckie charakteryzuje się stosunkowo dużym zróżnicowaniem pod względem etniczno-kulturowym (ok. 18% ogółu społeczeństwa posiada pochodzenie migracyjne), zatem można by domniemywać, że sieci migracyjne powinny być w badanym regionie szeroko rozwinięte. Otrzymane wyniki uwarunkowane są w tym przypadku profilem społeczno-demograficznym

badanych osób, bowiem w grupie liczącej 439 respondentów, blisko 300 osób zadeklarowało niemiecką narodowość rodziców (miejsce urodzenia rodziców w Niemczech) oraz ponad 300 respondentów jako swoją narodowość podało również narodowość niemiecką (deklarując miejsce urodzenia w Niemczech). Z kolei wysoki odsetek odpowiedzi potwierdzających posiadanie przez rzeszowskich respondentów krewnych pracujących za granicą może stanowić podstawę do postawienia hipotezy o dużym znaczeniu rodzinnych sieci migracyjnych na Podkarpaciu.

Bazując na danych zgromadzonych w trakcie badania, do analizy zależności pomiędzy przynależnością respondenta do rodzinnej sieci migracyjnej a cechami, na podstawie których został utworzony profil demograficzno-społeczny respondentów, autorka wybrała nieparametryczny test χ^2 (chi kwadrat) Pearsona na niezależność cech, który pozwolił na dokonanie weryfikacji hipotez o statystycznej zależności badanych cech. Przeprowadzona analiza zależności wykazała zależność badanej cechy tylko w grupie respondentów w Bielefeld i to tylko w odniesieniu do kwoty utrzymania. Decyzja odnośnie hipotezy H_0 (stwierdzającej, że cechy są niezależne) została podjęta na podstawie poziomu prawdopodobieństwa p , które w przypadku badania zależności pomiędzy potencjalnym funkcjonowaniem respondentów w ramach rodzinnej sieci migracyjnej a kwotą utrzymania wyniosło $p = 0,01$ (wartość obliczona testu chi kwadrat wyniosła 14,15403). Zatem z prawdopodobieństwem błędu mniejszym niż 0,05 można było odrzucić hipotezę zerową i przyjąć, że zmienne są zależne. W pozostałych przypadkach stwierdzono brak istotnego związku między zmiennymi, wobec czego uznano, że badane cechy są niezależne, gdyż przykładowo: w przypadku zastosowania testu chi-kwadrat do zbadania zależności pomiędzy przynależnością badanej osoby do rodzinnej sieci migracyjnej i miejscem jej pochodzenia (zróznicowanym według wielkości miejsca pochodzenia: wieś, małe, duże miasto), stwierdzono, że nie istnieje tutaj statystycznie istotna zależność pomiędzy badanymi zmiennymi, ponieważ prawdopodobieństwo testowe p wynosi odpowiednio: $p = 0,16$ (dla polskich respondentów) oraz $p = 0,10$ (dla niemieckich respondentów), zatem jest wyższe od 0,05 (typowego w badaniach ekonomicznych poziomu istotności).

Otrzymane wyniki stanowią zaledwie niewielki przyczynek w zakresie badań nad sieciami migracyjnymi w dwóch sąsiadujących ze sobą krajach, niemniej jednak mogą stać się punktem wyjścia do dalszych badań.

Podsumowanie

Nie jest łatwym zadaniem znalezienia klucza wyjaśniającego proces zmian w zakresie znaczenia i poziomu migracyjnego kapitału społecznego oraz przemian roli sieci migracyjnych w ostatnim czasie. W okresie poakcesyjnym obserwujemy z jednej strony wzrost znaczenia sieci migracyjnych, z drugiej osłabienie powiązań, przy czym zmiany te w niektórych sytuacjach dotyczą sieci nieformalnych, kiedy indziej sieci formalnych. Bazując na przywołanych w treści opracowania koncepcjach teoretycznych oraz wynikach badań empirycznych,

można sformułować poniższe wnioski odnoszące się do hipotez postawionych we Wprowadzeniu:

- kapitał migracyjny zawdzięcza swój użyteczny i dynamiczny charakter aktywnemu wykorzystaniu, czyli ożywieniu powiązań pomiędzy (potencjalnym) migrantem a pozostałymi ogniwami sieci migracyjnej, bowiem tylko wtedy, gdy (potencjalny) migrant jest w stanie „uruchomić” powiązania dostępne w sieci, może osiągnąć korzyści z zasobów w niej „zakodowanych”,
- sieci migracyjne, tworząc w przestrzeni migracyjnej swego rodzaju „kanał i wehikuł migracyjny”, służą przez swoje funkcje zarówno *homo oeconomicus* jak i *homo dictyous*, ponieważ z jednej strony dzięki sieciom jej członkowie mogą osiągać maksymalne korzyści osobiste przy obniżonych kosztach, zaś z drugiej strony – wypełniając funkcje wspierające – uwalniają motywacje od wyrachowanego podłoża, stwarzają swego rodzaju obowiązek troski o dobro członków należących do sieci; zauważyć jednak należy, że działania nieuczciwych migrantów mogą wypaczać wspierające funkcje sieci i prowadzić do wykorzystywania innych (zazwyczaj nowych) członków networku,
- wyniki przytoczonych badań wykazują, że polscy migranci w zależności od szeregu różnego rodzaju uwarunkowań mogą charakteryzować się „posiadaniem” kapitału pomostowego i kapitału wiążącego o różnym stopniu nasilenia,
- jak wykazują badania – więzi społeczne są silnie związane z zaufaniem, przy czym oba te elementy podlegają wzajemnym oddziaływaniom; stosunki między ludźmi, których łączy pokrewieństwo, niemal powszechnie opierają się na zaufaniu, przy czym ludzie najbardziej ufają członkom rodziny. Im bliższymi, bardziej zaufanymi, więc równocześnie bardziej niezawodnymi osobami otaczają się migranci, tym większe przynosi im to korzyści natury emocjonalnej, praktycznej i materialnej, zatem zaufanie wzmacnia pozytywnie znaczenie migracyjnych sieci rodzinnych,
- w ślad za różnego rodzaju przeobrażeniami na świecie podążają również zmiany charakteru i typu więzi, tworzących sieci społeczne, jednak trudno jest jednoznacznie potwierdzić tezę, że po akcesji Polski do UE wzrosło znaczenie nieformalnych sieci migracyjnych opartych na związkach pokrewieństwa; przytoczone w opracowaniu wyniki badań wskazują na to, że rodzinne zobowiązania bardziej skłaniały migrantów do pomocy innemu członkowi rodziny w emigracji zarobkowej niż przyjacielskie czy sąsiedzkie relacje. O utrzymującym się znaczeniu migracyjnych sieci rodzinnych świadczy ponadto jeden z rodzajów wsparcia, jakiego dostarczają sieci oparte na związkach krwi, a mianowicie wsparcie emocjonalne. Zauważyć jednak należy, że w niektórych przypadkach badawczych akcesja Polski do Unii wzmocniła znaczenie formalnych sieci migracyjnych.

Osadzenie problemu w dotychczasowym dorobku teoretycznym przedmiotu, poparte dostępnym materiałem empirycznym, dostarcza pewnych przesłanek, potwierdzających zachodzące w ostatnim czasie istotne przemiany znaczenia sieci migracyjnej dla zjawisk migracyjnych, rozpatrywane w ujęciu interdyscy-

plinarnym. Problem ten – ze względu na swoją złożoność i interdyscyplinarny charakter – wymaga jednak podjęcia dalszych, pogłębionych działań badawczych, dla których punktem wyjścia mogą stać się pytania: W jakim kierunku przemiany te zmiierają, czym są warunkowane i jak wpływają na współczesne migracje zarobkowe, w tym na indywidualne decyzje i postawy migracyjne?

Bibliografia

- Alesina A., Giuliano P., [2007], *The Power of Family*, Working Paper No. 2750, Harvard University.
- Bourdieu P., [1983], *Ökonomisches Kapital – Kulturelles Kapital – Soziales Kapital*, [w:] R. Kreckel (red.), *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen.
- Bourdieu P., [1986], *The Forms of Capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*, New York, Greenwood Press.
- Bourdieu P., [1993], *The Field of Cultural Production*, Columbia University Press.
- Bourdieu P., Wacquant L.J.D., [1992], *An Invitation to Reflexive Sociology*, Cambridge, Polity Press.
- Böhlke E., *Solidarität*, <http://ifg.rosalux.de/files/2010/04/Solidarit%>
- Bukowski M. (red.), [2007], *Zatrudnienie w Polsce 2006*, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Christakis N.A., Fowler J.H., [2011], *W sieci. Jak sieci społeczne kształtują nasze życie*, Wyd. Smak Słowa, Sopot.
- Coleman J.S., [1998], *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology”, nr 94, supplement.
- Danilewicz W., Dziekońska M., [2009], *Sieć społeczna i łańcuch migracyjny jako element przemieszczeń zagranicznych*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Pod wielkim dachem nieba. Granice, migracje i przestrzeń we współczesnym społeczeństwie*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- De Jong G., Fawcett J., [1981], *Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy research Model*, [w:] G. De Jong, R. Gardner (red.), *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, New York, Pergamon Press.
- Edwards B., Foley M., Diani M., [2001], *Beyond Tocqueville: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective*, Tufts University, University Press of New England, Hanover, NH.
- Espinosa K., Massey D., [1999], *Undocumented Migration and the Quantity and Quality of Social Capital*, [w:] L. Pries (red.), *Migration and Transnational Social Spaces*, Ashgate, Aldershot, Brookfield USA, Singapore-Sydney.
- Faist T., [1998], *The Crucial Meso-Level*, [w:] T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas, T. Faist (red.), *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*, Oxford: Berg.
- Faist T., [2000], *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford, Clarendon Press.
- Fawcett J.T., [1989], *Networks, Linkages and Migration Systems*, „International Migration Review”, 23(3).
- Fomina J., [2009], *Światy równoległe – wizerunek własny Polaków w Wielkiej Brytanii*, ISP, Warszawa.
- Fukuyama F., [1997], *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Fukuyama F., [2000], *Wielki Wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Politeja, Warszawa.

- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., [2000], *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Górny A., Stola D., [2001], *Akumulacja i wykorzystanie migracyjnego kapitału społecznego*, [w:] E. Jażwińska, M. Okólski (red.), *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Górny A., Kaczmarczyk P., [2003], *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Ośrodek Badań nad Migracjami, Instytut Studiów Społecznych UW, Prace Migracyjne, nr 49, Warszawa.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M., [2009], *Emigracja ostatnia?*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Grabowska-Lusińska I., Okólski M., [2008], *Migracja z Polski po 1 maja 2004 r.: jej intensywność i kierunki geograficzne oraz alokacja migrantów na rynkach pracy krajów Unii Europejskiej*, CMR Working Papers 33/91, Warszawa.
- Growiec K., [2009], *Związek między sieciami społecznymi a zaufaniem społecznym – mechanizm wzajemnego wzmacniania?*, *Psychologia Społeczna*, nr 1-2.
- Grzymała-Kazłowska A., [2001a], *Dynamika sieci migranckich: Polacy w Brukseli*, [w:] E. Jażwińska, M. Okólski (red.), *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Grzymała-Kazłowska A., [2001b], *Polscy nielegalni pracownicy w Belgii. Raport z badań*, Seria: Prace Migracyjne, nr 41, Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Gurak D.T., Cases F., [1992], *Migration Networks and the Shaping of Migration Systems*, [w:] M.M. Kritz i inni (red.), *International Migration Systems. A Global Approach*, Oxford, Clarendon Press.
- Herbst M. (red.), [2007], *Kapitał ludzki I kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Hicks J., [1932], *The Theory of Wages*, MacMillan, London.
- Jończy R., [2007], *Einfluss der Auslandsmigration auf die Disharmonie der wirtschaftlichen Entwicklung in der Woiwodschaft Oppeln*, [w:] M. Nowicka (red.), *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderung für Europa*, transcript Verlag, Bielefeld.
- Kaczmarczyk P., [2007], *Arbeitskraftwanderung aus Polen – Die Erwartungen vor und die Realität nach der EU-Osterweiterung*, [w:] Nowicka M. (red.), *Von Polen nach Deutschland und zurück. Die Arbeitsmigration und ihre Herausforderung für Europa*, transcript Verlag, Bielefeld.
- Kaczmarczyk P., [2008], *Współczesne migracje zagraniczne Polaków. Aspekty lokalne i regionalne*, Ośrodek Badań nad Migracjami UW, Warszawa.
- Kaczmarczyk P., Okólski M., [2008], *Demographic and Economic Impacts of Migration on Poland*, „Oxford Review of Economic Policy”, Vol. 24, nr 3, Oxford.
- Kääriäinen J., Lehtonen H., [2006], *The Variety of Social Capital in Welfare State Regimes – a Comparative Study of 21 Countries*, *European Societies*, 8.
- Kubiak K., [2008], *Wpływ migracji sezonowej na politykę gospodarczej Holandii*, Working Papers 1/2008, Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania w Łodzi, Łódź.
- Lee E., [1966], *A Theory of Migration*, *Demography* 3.
- Łukasiuk M., [2007], *Obcy w mieście. Migracja do współczesnej Warszawy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Markowski K., [2008], *Migracja – wartość dodana?*, „Studia nad migracją”, t. 2, Wyd. KUL, Lublin.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., [2004], *Przemiany więzi społecznych*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Massey D.S., Arango J., Hugo G., Konaouci A., Pellegrino A., Taylor J.E., [1993], *Theories of International Migration: a Review and Appraisal*, „Population and Development Review”, Vol. 19 nr 3.

- McFarlane i in. [w:] Diewald M., [1991], *Soziale Beziehungen: Verlust oder Liberalisierung? Soziale Unterstützung in informellen Netzwerken*, Rainer Bohn Verlag, Berlin.
- Mester F., [2000], *Zuwanderungen in die Länder der Europäischen Union, Bestimmungsgründe, Folgen und migrationspolitische Implikationen*, Selbstverlag des Zentralinstituts für Raumplanung und des Instituts für Siedlungs- und Wohnungswesen der Universität Münster, Band 192, Münster.
- Milczarski M., *Dlaczego Polacy sobie nie ufają?*, <http://krytyka.org/index.php/felietony/rone/176>
- Mioduszevska M., [2008], *Najnowsze migracje z Polski w świetle danych Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności*, CMR Working Papers, nr 36/(94), Warszawa.
- Moroń D. (red.), [2009], *Kapitał ludzki i społeczny. Wybrane problemy teorii i praktyki*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Osipowicz D., [2002], *Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych. Przykład Moniek*, Ośrodek Badań nad Migracjami Instytut Studiów Społecznych UW, Prace Migracyjne, nr 46, Warszawa.
- Portes A., Sensenbrenner J., [1993], *Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action*, „The American Journal of Sociology”, 98/6.
- Pries L., [2001], *Internationale Migration*, transcript Verlag, Bielefeld.
- Putnam R.D., [1995a], *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, „The Journal of Democracy”, No. 6.
- Putnam R.D., [2000], *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster.
- Putnam R.D., [1995b], *Budowanie sprawnej demokracji. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Kraków.
- Ravenstein E.G., [1885], *The Laws of Migration*, „Journal of the Royal Statistical Society” 48(2).
- Sjaastad L.A., [1962], *The Costs and Returns of Human Migration*, „Journal of Political Economy” 70.
- Stark O., [1984], *Migration Decision Making: A Review Article*, „Journal of Development Economics” 14.
- Stark O., [1991], *The Migration of Labour*, Cambridge: Basil Blackwell.
- Stark O., Bloom D.E., [1985], *The New Economics of Labour Migration*, „American Economic Review” 75.
- Stobbe H., [2004], *Undokumentierte Migration in Deutschland und den Vereinigten Staaten*, Universitätsverlag Göttingen.
- Sztompka P., [2007], *Zaufanie fundament społeczeństwa*, „Znak”, Kraków.
- Trutkowski C., Mandes S., [2005], *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Uramek K., [2006], *Taksonomiczne wskaźniki kapitału ludzkiego w wybranych krajach OECD*, „Wiadomości statystyczne”, nr 2.
- White A., Ryan L., [2008], *Polish 'Temporary' Migration: The Formation and Significance of Social Networks*, „Europe-Asia Studies”, 60 (9).
- Wieruszewska M., [2007], *Tu i tam. Migracje z polskich wsi za granicę*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Zarycki T., [2008], *Dwa wymiary kapitału społecznego w kontekście polskim*, Pomorski Przegląd Gospodarczy 2/2008 (37).
- Zaufanie społeczne w latach 2002–2008*, [2008], Komunikat z badań, bs/30/2008, CBOS, Warszawa.

POLISH LABOR MIGRATIONS AT THE START OF THE CENTURY: THE ROLE OF MIGRATION NETWORKS

Summary

The article focuses on migration networks and labor migrations by Polish workers seeking employment abroad. The article refers to key theories describing migration processes and analyzing network resources and functions. The authors also evaluate the meaning of trust as a positive factor for migration networks as well as the role of “bridging” and “bonding” social capital and formal and informal networks and their influence on migration processes. The theoretical part of the article is based on the related literature. Migration capital and migration networks are discussed on the basis of existing empirical research and the author’s own research carried out among Polish and German students and college graduates in the partner cities of Rzeszów and Bielefeld in 2010.

Two conclusions deserve particular attention, the author says. First, it is difficult to thoroughly explain the significance and level of social capital and changes in the function of migration networks. After Poland joined the EU, the significance of migration networks, both formal and informal, increased. Second, the analysis confirms that substantial changes are taking place in migration processes. Due to their complexity and interdisciplinary nature, these changes require further examination, Barwińska-Małajowicz concludes.

Keywords: labor migration, social migration capital, bonding social capital, bridging social capital, migration networks

JEL classification codes: F22, J61
